

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

שבת חול המועד סוכות, תשע"ד
מספר 1035

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ביקשו חכמים לגנוז את ספר קהלת גלעד ששון

בכמה מקהילות ישראל נהוג לקרוא בשבת חול המועד סוכות את ספר "קְהֵלֶת", שבו מובעים שוב ושוב רעיונות פסימיים הזורעים ייאוש בלב הקורא, לדוגמה "וְשָׁנְאֵתִי אֶת הַחַיִּים פִּי רַע עָלִי הַמַּעֲשֵׂה שֶׁנַּעֲשֵׂה תַחַת הַשָּׁמַשׁ כִּי הִפֵּל הַכֹּל וַיְרַעוֹת רוּחִי" (קה' ב:יז). רעיונות אלה חריגים משאר ספרי התנ"ך, והם היו קשים לקבלה גם לחז"ל. ולראיה המשפט המפורסם "ביקשו חכמים לגנוז את ספר קהלת"¹. השאלה היא אם משפט זה הוא עדות היסטורית למהלך שהובילו החכמים להוציא את קהלת מכתבי הקודש. ואם אכן כן, משמע שעוד בתקופת חז"ל היו דיונים בשאלה אלו ספרים נכללים בין כתבי הקודש, ולפיכך יש לדחות את חתימתם לזמנם של החכמים.² בסוגיה זו עסק בהרחבה מנחם הרן, שהראה כי התנ"ך נחתם עוד לפני זמנם של חז"ל. לפיכך המשפט העוסק בגניזת קהלת לא משקף היסטוריה, והחכמים לא יכולים היו ולא העלו על דעתם להוציא את קהלת מבין כתבי הקודש.³ אם כן, מה בא המשפט "ביקשו חכמים לגנוז את ספר קהלת" לומר? אחד המקורות שבהם מופיע המשפט הוא המדרש הארץ-ישראלי ויקר'⁴:

"מה-יתרון לאדם כָּל-עֲמָלוֹ שִׁיעֲמַל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ" (קה' א:ג).

[1] א"ר בנימין בר לוי: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שנוטין לצד מינות. אמרו: הא כל חכמתו של שלמה שבא לומר "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש", יכול אפי' בעמלו של תורה? חזרו ואמרו: לא אמר בכל עמל אלא "בכל עמלו", בעמלו אינו מועיל אבל מועיל הוא בעמילה של תורה.

[2] א"ר שמואל בר רב יצחק: בקשו חכמי' לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שנוטין לצד מינות. אמרו: הא כל חכמתו של שלמה שבא לומר "שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך" (שם יא:ט), משה אמ': "ולא-תתורו אַחֲרַי

* ד"ר גלעד ששון, המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר אילן. מוקדש לבני ירדן יהודה לרגל היכנסו לעול מצוות. המבקשים להרחיב בנושא יכולים לעיין במאמרי "משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו" – לבטיהם של התנאים והאמוראים ביחס לספריו של שלמה המלך", בתוך: ל' מקובצקי ואחרים (עורכים), **חוכמת חיים ושירת חיים**, אריאל תשס"ט, עמ' 205-216, ובספרי היוצא לאור בימים אלה: "מלך והדיוט" – יחסם של חז"ל לשלמה המלך, הוצאת רסלינג 2013, תל אביב, עמ' 60-67.

¹ בבלי שבת ל ע"ב.

² יש חוקרים שאכן סברו כך, בהם מ"צ סגל, **מבוא המקרא**, ירושלים תש"ו, עמ' 825.

³ מ' הרן, **האסופה המקראית**, א, ירושלים תשנ"ו, עמ' 301-303. הרן, עמ' 201-275, מראה שגם הסוגיה ההלכתית בדבר טומאת הידיים של ספרי הקודש (לדוגמה משנה, מסכת ידיים ג:ה) אינה מתארת התלבטות בשאלה מהם ספרי הקודש אלא בשאלה אם מעמדם של כל ספרי הקודש שווה. וראו *S.Z. Leiman, The Canonization of Hebrew Scripture, Connecticut 1991, pp. 112-114*.

⁴ כח א, מהדורת מרגליות, עמ' תרמח.

לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם" (במד' טו:לט), והוא אמ': "והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך"? לא דין ולא דין, הותרה הרצועה [=המגלב בו מלקים את הנידונים]. כיון שאמ': "וְדַע פִּי עַל-פֶּל-אֵלָה וְבִיאָךָ הָאֱלֹהִים בְּמִשְׁפָּט" (קה' יא:ט), אמרו: יפה אמ' שלמה.

במקור זה מובאות שתי דרשות אמוראים ארץ-ישראלים השוות במבנן ועוסקות במשפט "ביקשו חכמים לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שנוטין לצד מינות". נראה כי המקור של המשפט קדום, והאמוראים מעלים הצעות שונות להסבר דברי המינות שבקהלת, ומדוע בכל זאת לא גנוז את הספר. המושג "מינות" מופיע במשמעויות ובהקשרים שונים אצל חז"ל. מהמשך הדברים משמע כי הכוונה כאן ל"אפיקורסיות", תפיסת עולם הטוענת שהעולם נשלט על ידי כוחות הטבע ובזה היא כופרת בהשגחת הא-ל על העולם.⁵

ר' בנימין בר לוי מוצא בפסוק "מִה יִתְרוֹן לְאָדָם כָּכָל עֲמָלוֹ שְׂיַעֲמַל תַּחַת הַשָּׁמַשׁ" (קה' א:ג) טענה שאין תכלית לאף פעולה בחיי האדם, וכל פעולות האדם הן הבל. טענה זו היא מסקנה העולה מהתפיסה האפיקורסית, משום שאם אין הא-ל משגיח על מעשי האדם והעולם נשלט על ידי חוקי הטבע, אין תכלית למעשיו של האדם. את התירוץ לקושי זה שבקהלת דוחה ר' בנימין בר לוי המדייק במילה "עֲמָלוֹ" שבפסוק ומוציא ממנה מסקנה הפוכה. לאדם אין כל תכלית בפעולות שהוא עושה למען הנאותיו הגשמיות, אך ללימוד התורה, שהוא בגדר הנאה רוחנית, יש תכלית נשגבה.

ר' שמואל בר רב יצחק מוצא כפירה בפסוק אחר בקהלת: "שָׁמַח בְּחֹר בְּיָדוֹתָיָךְ וְיִטְיַבְךָ לְבָבְךָ בְּיָמֵי בְּחֹרוֹתָיָךְ וְהִלֵּךְ בְּדַרְכֵי לְבָבְךָ וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ" (יא:ט). פסוק זה "מעודד" את הבחור הצעיר ליהנות מימי בחרותו ולתת דורו לרחשי לבו ולמראה עיניו. דברים אלה סותרים את דברי התורה המוכרים לכל יהודי: "וְלֹא תִתְּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם" (במד' טו:לט). התורה דורשת להגביל את העיניים והלב ולא לתת להם שיובילו את האדם למחזות האסורים לו, ואילו שלמה "מעודד" את הנער ללכת אחרי עיניו ולבו. הדרכה כזאת מפי שלמה יכולה להוביל לתוהו ובוהו מוסרי: "לא דין ולא דין, הותרה הרצועה", כשהכוונה לרצועת הדיינים המכים את הפושעים. המסקנה המתבקשת היא שיש לגנוז ספר זה כדי שלא יגיע לידי הצעירים. אך סופו של הפסוק הופך את הקערה על פיה: "וְדַע פִּי עַל כָּל אֵלָה וְבִיאָךָ הָאֱלֹהִים בְּמִשְׁפָּט" (קה' יא:ט). אין מדובר בהדרכה כיצד לנהוג אלה באזהרה: אתה יכול ללכת אחר לבבך ועיניך, אך דע לך שהא-ל משגיח על מעשיך ואתה תקבל את הגמול הראוי למעשיך – רעים כטובים.

אם ר' בנימין בר לוי ור' שמואל בר רב יצחק אינם מתעדים מאורע היסטורי, מה הם מבקשים לומר? נראה כי החכמים הרגישו שלא בנוח עם הרעיונות של ספר קהלת אך לא היה ביכולתם להוציאו מבין כתבי הקודש מאחר שהתנ"ך כבר נחתם. את חוסר הנוחות מהספר הם ניסחו באמירה שביקשו לגנוז, ורק לאחר פעילות פרשנית ודרשנית נמצא לו מקום בין הכתובים. אין כאן תיאור היסטורי המבטא פעולה מעשית מצד החכמים על ספר זה אלא אמירה המשקפת את הבעייתיות שבספר ואת דרך ההתמודדות אֵתָהּ.

מאחר שהמפגש הראשוני עם ספר זה תמיד יהיה עם פשט הפסוקים הבעייתי, מבקשים החכמים להציב תמרורי אזהרה שיחייבו את הניגשים לספר להשתמש באמצעי הגנה: הפרשנות והדרשנות. יחסם של החכמים לקהלת הוא דוגמה ליחסו של האדם המאמין לספר אשר נכתב על ידי דמות סמכותית, אבל טמונה בו הסכנה שיטה את האדם לתפיסת עולם אפיקורסית. ספר כזה לא ניתן לבטלו על אף החשש שהוא יכול לגרום לאנשים לכפור בעיקר. הפתרון הוא להכריז עליו שהוא היה ראוי לגניזה ובזה להבהיר שיש בו בעיה ולפרש את הספר מחדש באופן שיטשטש את מסריו הבעייתיים ויאפשר את הכנסתו לזרם ההגות המרכזי.

⁵ גם התלמוד הבבלי במסכת שבת (ל ע"ב) דן בגניזת ספר קה': "אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה, ומפני מה לא גנוזוהו? מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה. תחילתו דברי תורה דכתיב: "מִה יִתְרוֹן לְאָדָם כָּכָל עֲמָלוֹ שְׂיַעֲמַל תַּחַת הַשָּׁמַשׁ" (קה' א:ג) סופו דברי תורה, דכתיב: "סוֹף דְּבַר הַכָּל נִשְׁמַע אֶת-הָאֱלֹהִים יְרָא וְאֶת-מִצְוֹתָיו שָׁמֹר פִּי-זֶה כָּל-הָאָדָם" (שם יב:ג). הבבלי מעדיף לייחס לשלמה רשלנות ספרותית שגרמה סתירות פנימיות ולא כפירה. ייתכן שהבבלי הולך בדרך זו מתוך רתיעה לייחס לשלמה דברי כפירה – האשמה חמורה מאוד. אך ריכוך זה מוציא את העוקץ מרעיון גניזת הספר: האם בגלל רשלנותו של המחבר יש להוציא את הספר מכתבי הקודש ולגנוזו?